Az ötvenéves Budapest.

A mult század harmincas éveiben Buda és Pest nemcsak két külön várost, hanem szinte két külön világot is jelentett, mert az egyik a modern haladás, a másik pedig a konzervativ maradiság szellemi központja volt. Ebből az ellentétből még ma is megmaradt valami, ha más nem, hát a hangulat. Amely hangulatnak a hatása alatt a pestiek még ma is Budára rándulnak át, ha a régi, jó „pátriárkális" evés-ivást megkivánják, mig viszont a budaiaknak csak az művészet, amit a pesti szinházakban, kabarékban és koncerteken lát vagy hall. Pedig ötven éve immár, hogy a két város egyesült; félszáz esztendeje, hogy közös és centralizáló közigazgatás fogja össze a három várost — Budát, Pestet és Óbudát: — ötven éve, hogy gróf Andrássy Gyula, mint miniszterelnök, törvénybe iktatta a három város egyesítését.

Az ötlet voltaképen gróf Széchenyi Istváné. A legnagyobb magyar irásaiban fordul elő legelőször a „Budapest" név és Széchenyi adta ki elsőnek a jelszót, hogy fővárost kell teremteni az országnak és erre legalkalmasabb a két városnak — Budának és Pestnek — az egyesítése. Ezért sürgette az állandó hidat a két város között s az 1836. évi országyűlés már törvénybe is iktatta a Lánchid építését. Szellemi és anyagi téren ekkor már Budapest az ország lelke, bár a politikai élet időnként még Pozsonyban lüktet, mivel az országgyűlés ott ülésezik. Az 1848-ik év eseményei végre jogilag is az ország élére állítják Budapestet. Az országgyülés ugyan még Pozsonyban ülésezik, de azért már Pest az, ahol az emberek megérzik a kor szellemét és március 15-ikén itt jelenik meg hosszú idő óta az első nyomtatvány — cenzura nélkül: a *Talpra magyar* . . . Az 1848-iki törvények pedig *Buda-Pestet* jelölik meg a kormány és az országgyülés székhelyének.

Az abszolutizmus korában is Budapest maradt Magyarország igazgatásának központja; ide hivták össze 1861-ben a hirhedt *októberi diploma* elfogadására az országgyülést és ugyancsak itt ült össze, a Sándor-utcában, a *kiegyezés* megalkotására 1865-ben összehivott országgyülés; a kiegyezés után pedig a kormánynak és országgyülésnek ismét a két testvérváros lett a székhelye. Végre, 1872-ben törvény is kimondta Pestnek, Budának és Óbudának egyesítését, amely egyesülés 1873. nov. 17-én történt meg, amikor Pest, Buda és Óbuda külön közigazgatása megszünt.

Az egyesített Budapest élén a „három Károly" állt: Ráth Károly főpolgármester, továbbá Kamermayer Károly és Gerlóczy Károly polgármesterek. Melegszivű, önzetlen és lelkes ember mind a három, akik évtizedeken át vezették az egyre rohamosabban fejlődő fővárost, amelynek tagadhatatlanul a „három Károly" uralkodása volt a fénykora.

Ráth Károly, az országos hírű jogász, a királyi ítélőtábla alelnöke volt, mikor a főváros szolgálatába lépett. Elévülhetetlen érdemeket szerzett Budapest szépítése, fejlesztése körül és mégis, amikor születésének 100 éves fordulója volt 1921-ben, a pártvillongások ezer apró gondjába merült epigónok még csak meg se emlékeztek róla a Városházán . . . Hires pohárköszöntőiből két szállóige maradt ránk és volt sokáig nagyon népszerű: „a Kárpátoktól az Adriáig", meg „az emberi kor legvégső határáig."

Kamermayer Károly a szabadságharcban mint utászhadnagy szolgált. Ott volt Budavár bevételénél is, amikor élete kockáztatásával akadályozta meg, több társával egyetemben, hogy Allnoch osztrák ezredes fölrobbantsa az alig elkészült remek Lánchidat. Kamermayer a régi magyar köznek élő administrátorok igazi mintaképe volt: puritán becsületességü, fáradhatatlan munkásságu köztisztviselő. Minden tekintetben méltó kollégája volt Gerlóczy Károly alpolgármester, aki törhetetlen hazafisággal vitte keresztül az 1894-ben elhalt Kossuth Lajos hamvainak hazahozatalát, sőt azt is, hogy a nemzet nagy halottját maga a főváros temesse el fejedelmi pompával. Ezért kegyvesztett is lett és nem léphetett a nyugalomba vonult Kamermayer örökébe.

Ez a három férfi, tele patriotizmussal, lángoló lelkesedéssel és nemes ambicióval, nem hanyagolt el semmit, ami az uj magyar főváros fejlődésére szolgálhatott. Ebben a munkájukban nagy példák voltak előttük, mint uttörők. Ott volt mindenek előtt József nádor, akinek szobrán igazat mond a pompázó fölirás, hogy: „Pest városát ujjá alkotta." Ugyancsak sokat fáradott Pestért — szóban és irásban egyaránt — gróf Széchenyi István, aki: „nagy, szép és magyar fővárossá" akarta tenni Budapestet, amiben

Id. gróf Andrássy Gyula.

József nádor.

Gróf Széchenyi István.

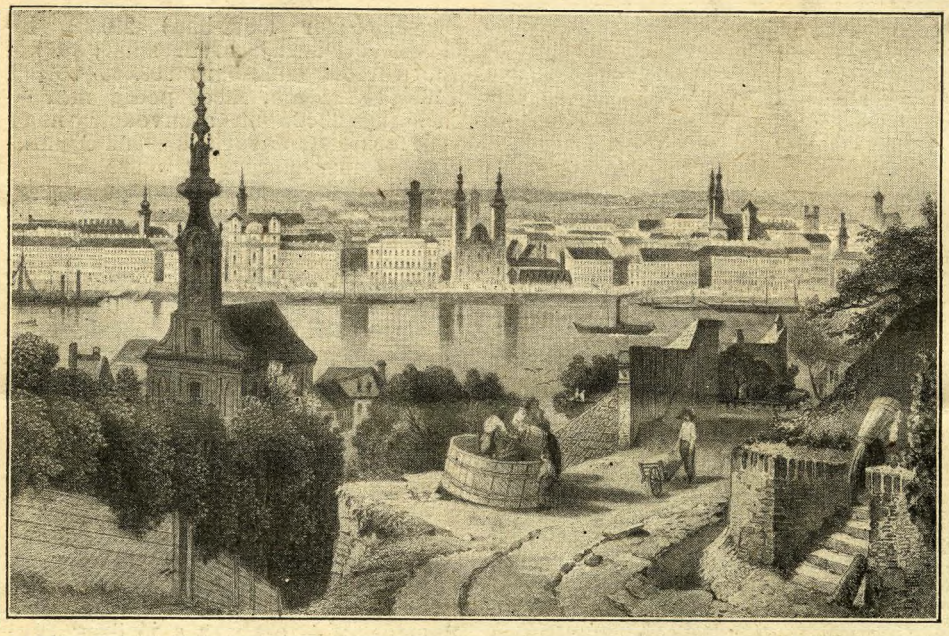

A régi Budapest: A Duna tulsó partján a pesti Belváros, az innenső parton a budai Ráczváros.

azonban a szabadságharc és a rákövetkező gyászos események megakadályozták. De az ő gondolatát átvette, illetőleg tovább fejlesztette és végre is hajtotta gróf Andrássy Gyula, aki megalkotta a két város egyesítését elrendelő törvényt (1872: XXXVI.) és a 60-as évek hirhedt, posványos Terézvárosából kitelepítette a „Zsidópiacot", lebontatta a düledező viskókat, mutatványos bódékat stb. és megépíttette a gyönyörű „Sugárut"-at, amelyet csak később neveztek el Andrássy-utnak, az ő tiszteletére.

Ezt a nagyszerű utat 1877-ben kezdték építeni és voltaképpen vele indult meg a magyar főváros nagyarányú fejlődése. Gr. Andrássy Gyula kezdeményezésére mondta ki a törvényhozás ennek a Sugárútnak a kiépítését és vele egyidejüleg a Nagykörút kiépítését és szabályozását is. A tervek kidolgozását és végrehajtását az akkor felállított Közmunkák Tanácsára bízták, amely Lechner Lajos tervét fogadta el. Erre a Sugárútra került Budapest néhány legszebb középülete; elsősorban az Operaház (Ybl Miklós remeke), tiszta olasz reneszánsz-palota, mely tíz évig (1875—85) épült, szemben áll vele a Máv. nyugdijintézetének árkádos palotája (Lechner Ödön építette), tovább a Városliget felé a régi Műcsarnok (olasz reneszánsz, Láng Adolftól) és az Andrássy-út végén az uj Műcsarnok meg a Szépművészeti Múzeum palotái, melyek görög reneszánsz stilusban épültek.

A körutakat 1895-ben kezdték építeni, majd sorra kerültek a klinikák és a kórházak, a Parlament és a műegyetem, a Kúria, meg a Halászbástya és a Mátyás-templom, a Pénzügyminisztérium, az Osztrák-Magyar Bank és a Tőzsde palotája, a sok egyéb gyönyörű középület: templom, iskola, stb. megannyi bizonysága a valóban amerikai méretekben nekilendült fejlődésnek.

Régi metszetekről látjuk, hogy a mult század első felében még hajóhíd kötötte össze Budát Pesttel. Azután következett a Lánchíd, mely kezdetben magánvállalkozásé volt és csak 1870-ben ment át az állam tulajdonába. Az egyre növekvő forgalom miatt egymásután épülnek ekkor már az uj hidak, 1872—1876 között a Margithíd, 1894—96-ig a Ferenc József-híd. 1897—1903-ig az Erzsébet-híd. A hidakkal együtt nemcsak a Duna panorámája szépült meg, hanem közlekedés szempontjából is ettől kezdve alakult Budapest igazi világvárossá.

Az első lóvasutat 1866-ban építették a pesti oldalon. 1889-ben ujabb részvénytársaság vette át a régi lóvasutak kezelését és ez építtette a villamosvasutak hálózatát is.

Az egyre növekvő nagy forgalom előmozditására képezik ki gyönyörüen a Dunapartot s emelik a hatalmas Elevátort. Az állatkereskedelem növelése végett hatalmas közvágóhidakat épitenek. 1897-től kezdve emelik a vásárcsarnokokat. A lakáshiány a lakosság egyre növekvő száma miatt már 1883-ban érezhetővé vált, úgy hogy lassankint a fővárosnak magának kellett példát adnia modern lakások építésére. 1909-ben maga a főváros négy év alatt körülbelül hatezer lakást épített, hogy a lakások számát növelje. Az uj vízvezeték 1892-ből való, amikor a főváros egy nagyobb ragályos betegség alkalmával elhatározta, hogy a régi vízvezetéket modernizálja és a főváros lakosságát egészséges ivóvízzel látja el; ezt Kajlinger Mihály igazgató végezte. 1873 óta egymásután épülnek a kórházak, 1885-ben a Szent István-kórház, 1894-ben a Szent László-, 1898-ban a Szent János-kórház. A főváros gázzal való világítása 1855-től kezdődött. 1883-ban már a harmadik gázgyárat építik és ma már villamos fénnyel világítanak csaknem mindenütt.

A főváros fejlesztésének és megszépítésének ebből a hatalmas munkájából természetesen kivették részüket a „három Károly" utódai is: Halmos János és Márkus József egykori polgármesterek, valamint Bárczy István és dr. Bódy Tivadar, — ez a két utóbbi annyival inkább is, mert nehéz időkben (a világháború előtt és alatt), — s maradandó alkotásokkal örökítette meg nevét a főváros történetében; Heuffel Adolf, a középítési hivatal igazga-

A régi Budapest: A Városligeti-tó, amely akkori kiterjedésében és környékével igazán kedves, romantikus és pormentes kirándulóhely volt.

A régi Budapest: Óbudai partrészlet a hajó-malmokkal.

tója. A nagynevű segítőtársak hosszú sora támogatta őket a nobilis és hazafias munkában — nagyrészt előkelő pest-budai patricius-családok ivadékai: — városatyák, kerületi főnökök és városi tisztviselők, akik közül nem egynek a neve fogalom és ragyogó emlékeket idéz föl, rég elszállt, szebb idők felől . . .

Jókai Mór nyitja meg a sort és utána következnek: Hunfalvy Pál, Podmaniczky Frigyes báró, Pulszky Ferenc és Ágost, Földváry Mihály, Gullner Gyula, Kochmeister Frigyes báró, Királyi Pál, Steiger Gyula, Horn Ede, Gelléri Szabó János, Házmán Ferenc, Máttyus Arisztid, báró Lipthay Béla, Mendl István, Busbach Péter, Wahrmann Mór, Forgó István Radocza János, Ráth Péter, Schweiger Márton, Polónyi Géza, dr. Országh Sándor, Falk Miksa, Ludwigh Endre, Török János, Ballagi Mór, Platthy György, dr. Springer Ferenc, Rökk Szilárd stb. . . .

A két város egyesítése előtt — még a múlt század 50-es és 60-as éveiben — sokat fáradtak Pest fejlesztésén és szépítésén a város akkori vezetői: Rottenbiller Fülöp és Szentkirályi Mór polgármesterek. Az egyesítés után pedig oroszlánrészük volt a munkában és eredményben egyaránt a következő érdemes főtisztviselőknek: Matuska Alajos, Kada Mihály, Vaszilievics János, Déri Ferenc, Rózsavölgyi Gyula és Rényi Dezső volt alpolgármesterek, Alkér Gusztáv, Kún Gyula, Vosits Károly, Almády Géza, Márkus Jenő tanácsnokok, Lampel Hugó nyug. főszámvevő, Melly Béla nyug. árvaszéki ülnök, dr. Sipőcz László árvaszéki elnök, dr. Kőrössy József a statisztikai hivatal aligazgatója, Thirring Gusztáv, ugyanezen hivatal jelenlegi igazgatója, Toldy József főügyész és Gárdonyi Albert főlevéltáros, aki a főváros egyesítésének történetét széles keretekben írja meg, részben azoknak az adatoknk alapján, amelyeket még nagynevű elődje dr. Toldy László volt főlevéltáros gyűjtött össze.

Érdekes a két város lakosságának szaporodása, amely már két századaddal ezelőtt elárulta, hogy az egészséges és természetes fejlődés iránya Pest felé mutat. Buda lakosainak száma 1720-ban 9600 volt, Pesten ellenben csak 2600 lélek lakott; 1780-ban Buda lakossága 23.000, Pesté pedig csak 16.000. Itt már látszik, hogy Pest rövidesen utóléri, sőt tulszárnyalja Budát — s ez már 1867-ben megtörtént, mert ekkor Budának csak 36.000, Pestnek ellenben már 131.285 lakosa volt. Az egyesítéskor (1873-ban) 280.349 lakosa volt az uj fővárosnak; a háboru előtt (1913-ban) 930.666 volt a lakósok száma, most pedig már — a világháborúban szenvedett nagy vérveszteség dacára is — az egymilliót is meghaladja ez a szám.

Az országromboló kommunizmust követő rendszerváltozás következtében csaknem egészben kicserélt vezetőséget és tisztikart kapott a magyar főváros. Dr. Sipőcz Jenő főpolgármester-helyettes, Folkusházy Lajos, Buzáth János és Zilahy-Kiss Jenő alpolgármesterek vannak hivatva arra, hogy a megcsonkított Magyarország szellemi központjában irányítsák a magyar főváros közvéleményét és nagy elődjeikhez méltóan kormányozzák, adminisztrálják Nagy-Budapestet. Holnap üli meg a főváros Pest-Buda egyesülésének félszázados jubileumát. Ötven esztendővel ezelőtt — amikor az egyesített főváros első ülésén Ráth Károlyt főpolgármesternek megválasztották — ezt írta a jó öreg „Vasárnapi Ujság" krónikása:

. . . „Ez a választás még csak az első lépés az izgalmak ama tömkelegébe, hová a személykérdések, kivált pedig a választásiak rendesen vezetnek. A fővárosi tisztikarnak mintaszerűnek s mindenekfölött becsületesnek és hazafiasnak kell lenni, hogy az ország rangban legelső municipiumát értékben is legelsővé tegye s odáig emelje, hogy méltán neveztethessék az ország szívének, melyből az éltető vérkeringés kiindul s búsásan visszaszolgáltassa a hazának azt a szeretetet, azt a ragaszkodást, mellyel ez hozzá viseltetik s amaz anyagi áldozatokat is, melyeket számára oly bőkezűleg hoz. Ezek fejében irányt köteles szabni az országnak minden haladási kérdésben s buzgón, lelkesedetten ragadni meg a kezdeményezés

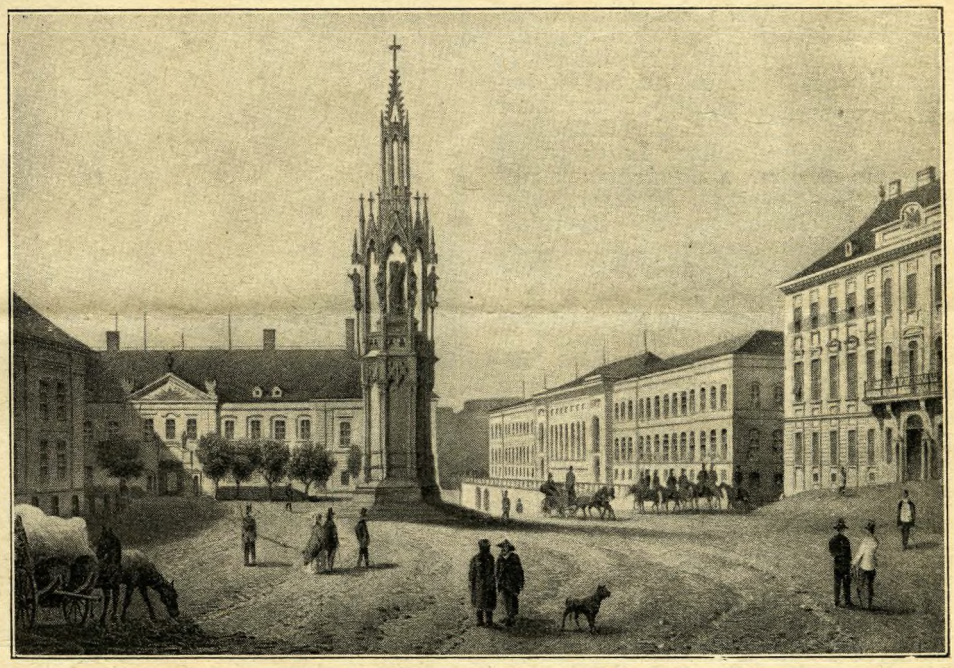

A régi Budapest: Hentzi tábornok szobra a budavári Szent György-téren, melyet Szeless Adorján föl akart robbantani.

zászlaját minden reformügyben; áldozatkésznek lenni, ahol a közügy, közérdek támogatásáról vagy fölkarolásáról van szó, és hazafiasnak, magyarnak mindig mindenütt s azokká tenni azon elemeit is, amelyek még nem egészen azok. Ide ember kell a gátra, buzgó, lelkesedni és lelkesíteni tudó, szakértő, munkaképes és kitartó a legnagyobb mértékben. Azokat pedig nehéz kiválogatni a sok közül, kik a betöltendő állomásokra pályáztak s csakis úgy lehetséges, ha félre tétetik minden egyéni, családi klikkszerű, avagy pártérdek s azon tekintetek mellőzésével választatik meg minden állomásra az, ki arra a legérdemesebb. Így lesz Magyarország fővárosának hozzá méltó tisztikara, mely elvezetendi ama nagysághoz, mit annyian megjósoltak neki s amihez minden természetes föltételeket oly kiváló módon egyesít magában."

Azt hisszük: a milliós főváros *minden becsületes* polgárának az óhajtását kifejeztük ezzel!

Markó Miklós.

Az iskolaév végén történt egy pesti elemi iskolában. A tanfelügyelő úr résztvett egy órán. Végighallgatta a kis diákokat, aztán ő maga személyesen is méltóztatott néhány kérdést intézni hozzájuk. Végül így szólt:

— Nagy baj, hogy a gyerekek értelmetlenül beszélnek.

Azzal a gyerekekhez fordult:

— Nem beszéltek elég értelmesen. Nem lehet megérteni benneteket. Folyton motyogtok, ahelyett, hogy tisztán ejtenétek ki a szavakat. Figyeljetek jól ide. Nézzetek a számra. Az első mássalhangzót jó erősen kell mondani. Igy . . . t-t-tábla . . . tttányér . . . tttttakaró . . . tttttanító . . nos, mit látsz fiam, ha a számra nézel?

A fiu ragyogó arccal felel:

— Kis köpések repülnek a levegőbe.

A régi Budapest: Az óbudai hajógyár.